

ZYMAUS KALBININKO SUKAKTIS

Z. Zinkevičius

1958 metų kovo mėn. 9 d. sukako penkiasdešimt metų nuo žymaus lietuvių kalbininko, Peterburgo Dvasinės akademijos lotynų, graikų ir hebrajų kalbų profesoriaus, lyginamosios kalbotyros daktaro Kazimiero Jauniaus mirties. Ta proga pravartu jį prisiminti ir išsiaiškinti, ką jis yra davęs lietuvių kalbos mokslui.

K. Jaunius gimė 1849 m. gegužės 6 d. Lembo kaime, Kvėdarnos apylinkėse, valstiečių šeimoje. Rašto pramoko lenkiškoje Rietavo pradžios mokykloje (lietuviškų mokyklų tuomet nebuvo), vėliau mokėsi Telšių progimnazijoje ir Kauno gimnazijoje. Tėvų verčiamas, 1871 metais įstojo į Kauno kunigų seminariją, kurią baigęs 1875 metais, kaip vienas iš gabiausių klierikų, buvo pasiūstas į Peterburgo Dvasinę akademiją toliau studijuoti. Baigęs akademiją teologijos magistro laipsniu, 1879 metais buvo paskirtas į Kauną dėstyti kunigų seminarijoje ir mergaičių gimnazijoje. 1889 metais tapo Kauno vyskupo sekretoriumi, tačiau, kadangi tam darbui nelabai tiko, netrukus iš ten pasitraukė. 1892 metais Jaunius susipyko su savo dvasiškąja vyriausybe ir buvo priverstas išsikraustyti iš Lietuvos. Atsidūrė tolimoje Kazanėje, kur nuo 1893 metų gavo klebono vietą. Be klebonaudamas susirgo nervų liga ir po kurio laiko turėjo atsisakyti nuo vietos. Išgijęs 1899 metais buvo paskirtas Peterburgo Dvasinės akademijos lotynų ir graikų, o vėliau dar ir hebrajų kalbų profesoriumi. Dirbdamas akademijoje, Jaunius vėl susirgo, iš pradžių akių, o vėliau dar kojų ir širdies ligomis. Ligos suardė jo sveikatą, todėl pagijęs nebegalėjo vaikščioti paskaitų skaityti. 1906 metais savo paties prašymu iš akademijos buvo atleistas. Kurį laiką dar pragyveno prie akademijos kaip pensininkas. 1907 metais buvo apsigyvenęs Nikolajevkoje (30 km nuo Peterburgo), vėliau vėl grįžo į Rusijos imperijos sostinę ir 1908 m. kovo mėn. 9 d. (pagal senąjį kalendorių vasario mėn. 25 d.) visų apleistas mirė.

Su lietuvių kalbos mokslu Jaunius susidūrė dar mokydamasis Kauno kunigų seminarijoje. Pirmąsias šio mokslo žinias jis gavo iš savo mokytojo Antano Baranausko, dėsčiusio tuomet klierikams, be kitų dalykų, ir lietuvių kalbą. Seminarijoje Jaunius jau taip gerai buvo susipažinęs su lingvistikos

dalykais, jog 1875 metais Baranauską ir jo mokinius aplankęs žymusis kalbininkas prof. Boduenas de Kurtenė (Baudouin de Courtenay) apie jį atsiliepė kaip apie mokinį, kuriuo galėtų didžiulis kiekvienas kalbotyros profesorius netgi Vokietijoje.

Vėliau sistemingai gilindamas žinias, Jaunius toli pralenkė savo mokytoją ir XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje buvo plačiausiai žinomas lietuvių kalbos tyrinėtojas, su kuriuo palaikė santykius, į kurį ne kartą yra kreipęsi tokios lingvistinio pasaulio garsenybės, kaip profesoriai F. Fortunatovas, A. Šachmatovas, J. Boduenas de Kurtenė, F. de Sosiūras, K. Brugmanas ir daug kitų. Kazanės universitetas jam suteikė lyginamosios kalbotyros garbės daktaro vardą. Krokuvos universitetas 1903 metais kvietė Jaunių vadovauti naujai steigiamai lietuvių kalbos katedrai. Tačiau dėl savo neryžtingumo jis tuo kvietimu nepasinaudojo.

Jaunius mokslo darbų paskelbė nedaug. 1891—1900 metais Kauno gubernijos Statistikos komiteto leidinyje „Памятная книжка Ковенской губернии“ jis išspausdino Ukmergės, Kauno, Raseinių, Zarasų, Šiaulių ir Panevėžio tarmių aprašus, o taip pat nebaigtą straipsnį apie priegaides. Plačiausiai aprašė Panevėžio ir Raseinių tarmes, kitas tarmes tepalietė labai trumpai.

Visi šie straipsniai parašyti rusų kalba. Dėl spaudos draudimo lietuviški žodžiai, išskyrus dviejų paskutiniųjų straipsnių, transkribuoti rusiškomis raidėmis. Šie straipsniai tebeturi mokslinę vertę iki šių dienų, ir šiandieną būtų labai pravartu juos visus vienoje vietoje išleisti, kadangi minėtas Statistikos komiteto leidinys jau tapo bibliografinė retenybė ir mažai kam prieinamas.

Dar dėstydamas Kauno kunigų seminarijoje lietuvių kalbą, Jaunius apie 1885—1892 metus parašė lietuvių kalbos gramatiką, kuri 1897 metais Dorpate (Tartu) nelegaliai buvo išspausdinta hektografu. Vėliau K. Būga šią gramatiką perrašė Jauniaus rašyba ir Rusijos Mokslų akademijos lėšomis išleido 1911 metais. Ši gramatika lituanistikos istorijoje suvaidino žymų vaidmenį. Ji šiandieną mums neįprasta savo struktūra, labai sudėtinga rašyba ir nepaprastais terminais, tokiais kaip *esybėvardis* „daiktavardis“, *įvardovietė* „įvardis“, *apskūstinis* linksnis „galininkas“, *sakymbūdis rodytojinis* „tiesioginė nuosaka“ ir pan. 1916 metais pasirodė šios gramatikos rusiškas vertimas (K. Būgos atliktas), kuris, galima sakyti, iki šių dienų tebėra vienas svarbiausių šaltinių, iš kurio nelietuviai kalbininkai semiasi žinių apie lietuvių kalbą. Lyginant su ankstyvesnėmis Šleicherio ir Kuršaičio gramatikomis, Jauniaus gramatikoje pateikiama žymiai daugiau duomenų apie lietuvių kalbos tarmes, be to, joje pačios tarmės kur kas geriau susistemintos, nustatyta keletas naujų kirčio ir priegaidės dėsnų, papildytos linksniavimo paradigmos ir kt.

Dėl savo charakterio keistenybių, ypač dėl valios susilpnėjimo, Jaunius labai nemėgo rašyti ir skelbti savo tyrinėjimo rezultatų. Jis, paprastai, terašydavo skaitomų knygų paraštėse. Užtat kalbininkų buvo rimtai baiminamasi, kad mirdamas jis nenusineštų į kapus viso savo mokslo. Tuo susirūpinę, akademikai F. Fortunatovas ir A. Šachmatovas paskyrė K. Būgą.

tuomet dar nebaigusį nė gimnazijos ir dirbusį meteorologijos observatorijoje, Jauniaus asmens sekretoriumi, pavesdami jam paruošti spaudai naują pilną tarmių aprašų leidimą ir lietuvių kalbos gramatiką. Būgai šio uždavinio kaip reikiant atlikti nepavyko dėl Jauniaus abejingumo savo darbų spausdinimui. Tebuvo išleista gramatika, bet ir tos nuo 1903 metų iki mirties (t. y. per penkerius metus) Jaunius, užsiėmęs kalbos tyrinėjimu, ėsuspėjo peržiūrėti vos pirmuosius 48 puslapius. Užtat pačiam Būgai iš sekretoriavimo buvo labai daug naudos: jis ilgainiui tapo jo vieninteliu mokiniu. Per Būgą didžioji Jauniaus žinių dalis nežuvo, o buvo perduota ateities kartoms. Susižavėjęs iki sielos gelmių Jauniumi ir jo mokslu, Būga ilgą laiką nekritiškai, akiai visur juo sekė. Nors Jaunius dėl savo nuostabios atminties turėjo labai daug žinių, gerai mokėjo daug, ypač senovės, kalbų, tačiau iš esmės jis vis dėlto buvo kalbininkas savamokslis (baigęs ne lingvistikos, o teologijos mokslus) ir klaidžiojo lyginamosios kalbotyros šunkeliais. To klaidžiojimo pagrindą sudarė stengimasis semantiškai giminingas, bet skirtingas savo vokalizmu, kartais ir konsonantizmu, žodžio lytis išvesti iš vienos pamatinės lyties, paaikškinant jas tam tikrais ne visai griežtais garsų raidos dėsniais. Net ir tuos kalbos reiškinius, kurie, be abejojimo, yra kalbinės analogijos ar panašių procesų produktas, Jaunius dažnai stengdavosi išaiškinti fonetikos dėsniais, pavyzdžiui, *tylėti* kildino iš senesnės lyties **tyvyloti* (taigi, priesaga *-ėti* iš *-otil*), *gyvulus* iš senesnio **gyvalio* ir tuo jį susiejo su žemaičių *gyvoli* (taigi, laikė priesagas *-ulus* ir *-olys* fonetiškai išriedėjusias iš senesnės *-alys*), *žemė, karvė* iš senesnių **žemā*, **karvā* (taigi, galūnę *-ė* iš *-a!*) ir pan. Nemažą dalį Jauniaus „atrasų“ garsų raidos dėsnų yra paskelbęs Būga savo „Aistiškuose studijuose“, kurių pirmoji dalis buvo išspausdinta Peterburge 1908 metais, o antrosios rankraštis iki šių dienų tebeguli Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne. Be to, ten pat tebesaugomi dar šeši dideli tomai (iš viso 3043 puslapiai) Būgos užrašų, kuriuose jisai užrašė savo pasikalbėjimus su Jauniumi. Tai — ne rišlus tekstas, bet juodraštiniai pažymėjimai: pieštuku ir rašalu surašyti atskiri žodžiai (yra ir Jauniaus ranka įrašytų), rekonstruoti jų archetipai, būdingesni sakiniai ar jų dalys, bibliografinės pastabos ir pan. Šių užrašų išspausdinti šiandieną neįmanoma, be to, nėra ir reikalo. Jie vertingi tik dėl labai turtingos faktinės medžiagos, kurią Būgą jau yra paskelbęs savo darbuose.

Kalbininko Jauniaus moksliniai interesai buvo labai platus. Jis nesiribojo vien tik lietuvių kalbos ar jos istorijos tyrinėjimu, bet gilinosi į lietuvių kalbos ryšius su giminingomis kalbomis, tyrė netgi visų indoeuropiečių kalbų santykius su kitomis kalbų šeimomis. Ypač daug dirbo tirdamas baltų ir ugrofinų kalbinius santykius. Nuo 1906 metų buvo labai įsitraukęs į semitų ir indoeuropiečių kalbų lyginimą, netgi žadėjo rašyti veikalą „Genetinė semitų-indoeuropiečių kalbų giminytė“, kuriame buvo pasiūvęs su matematikos tikslumu įrodyti genetinį ryšį tarp šių dviejų kalbų šeimų, tarėsi radęs net 33 prosemitinius ir indoeuropiečių priebalsių atitikmenis. Tačiau šių studijų nebaigė dėl mirties.

Jaunius nemaža yra dirbęs senosios lietuvių mitologijos tyrinėjimo srityje. Įsitraukęs į šį darbą, žadėjo parašyti lenkų mokslininko A. Miežins-

kiek veikalų („Romowe“ ir „Mithologiae Lituanicae Monumenta“) kritiką, įrodinėdamas, kad kryžiuočių kronikininko S. Grunau padavimai apie Romovą nesą jo pramonė. Taip pat ruošėsi kritikuoti A. Briuknerio knygą „Starożytna Litwa“.

Tačiau visos šios Jauniaus studijos, kaip ir daugelis kitų, liko nepaskelbtos ir nuėjo kartu su juo į kapus. Jam kiekviena problema tebuvo įdomi tik tol, kol ji būdavo neištirta. Ištyręs jis tuoj ją užmesdavo: nesirūpindamas pranešti apie jos ištyrimą kitiems. Šią keistą, lietuvių kalbos mokslui daug žalos atnešusią Jauniaus charakterio ypatybę galėsime suprasti tik gerai pažinę jo gyvenimo aplinkybes. Juk K. Jauniaus gyvenimas — tai šurpi genialaus mokslininko tragedija. Iš mažens jausdamas didelius gabumus mokyti kalbas ir polinkį studijuoti kalbotyrą, jis gyvenimo sąlygų buvo priverstas pasirinkti dvasininko kelią. Dėl savo nepaprastų gabumų dar seminarijoje, niekieno nepadedamas, savarankiškai pramokęs sanskritą (ką tai reiškia, žino kiekvienas, kam teko šią kalbą mokyti) ir tuo būdu prasilaužęs kelią lyginamosios kalbotyros studijoms, jis seminarijos vadovybės buvo išsiųstas į Peterburgo Dvasinę akademiją studijuoti teologijos. Iš žymių akademijos profesorių Šifnerio ir Miulerio gerai išmokęs klasikinės antikos kalbas, Jaunius buvo paskirtas dėstyti teologijos dalykus į Kauno kunigų seminariją. Degantį aistra iširti kalbos mokslui taip svarbias lietuvių kalbos tarmes Jaunius privertė išsidanginti iš Lietuvos į tolimą Kazanę ir ten, toli nuo lietuvių kalbos tarmių, praleisti kūrybingiausią amžiaus dalį. Negalėdamas įsijungti į kūrybingą kalbos mokslo darbą, retai kada tegaudamas progos pasidalinti mintimis su kitais žmonėmis lingvistikos klausimais, Jaunius ilgainiui užsidarė į savo kiautą, nutolo nuo žmonių, tapo mokslininku sau. Ir jeigu ne Būga, jis visą savo mokslą būtų nusinešęs į kapus.

Kad ir nedaug mokslo darbų parašiusio Jauniaus nuopelnai lietuvių kalbos mokslui yra dideli. Visų pirma, jis daug nusipelnė dialektologijai. Juk jis pirmasis gerai susistemino lietuvių kalbos tarmes: dabartinė tarmių klasifikacija kaip tik ir remiasi Jauniaus sudarytąja. Ne vieną reikšmingą dialektologijos dalyką Jaunius gerai istoriškai išaiškino. Žymūs jo nuopelnai ir akcentologijai. Jis kur kas geriau negu A. Baranauskas nusakė priegaidžių rūšis, susekė bent kelis kirčio ir priegaidės dėsnius. Jo lietuvių kalbos gramatika tebėra vienintelė tos rūšies gramatika, be kurios šiandieną negali išsiversti aukštosios mokyklos kalbininkai. Žymios Jauniaus įtakos yra patyrę mūsų didieji kalbininkai Jablonskis ir Būga, o taip pat dar vienas kitas nelietuvis.

Jaunius yra padaręs tam tikrą įtaką ir lietuvių literatūrinės kalbos raidai. Tačiau čia toji įtaka daugiausia reiškėsi ne tiesioginiu būdu, o per Būgą ar Jablonskį, kadangi pats Jaunius savo minčių praktiniais kalbos klausimais niekur nėra išdėstęs. Ne visi jo siūlymai yra priimti. Apskritai, jis buvo didelis kalbos grynumo šalininkas. *Dūšią, karūną, paną, svietaį, traicę* ir kitas svetimybes, taisydamas raštų kalbą, jis keitė į *sielą, vainiką, mergaitę, pasaulę, trejybę* ir pan. Netgi vengė svetimųjų garsų *f, ch, h*, siūlydamas du pirmuosius tarti ir rašyti *p, k, o h* visai išmesti (*propesorius*,

kemija, onoraras ir pan.). Būdinga, kad, tarptautinių žodžių lytis nustatant, Jaunius siūlė nusižiūrėti į pirmuosius šaltinius, t. y. graikiškus ir lotyniškus originalus, pridėdamas jiems lietuviškas galūnes, graikų *v* (= lotynų *y*) raidę pakeičiant lietuvių *u*, pavyzdžiui, *intonationē* „intonacija“ (plg. lot. *intonationem*), *Aiguntas* „Egiptas“ (plg. gr. Αἴγυπτος, lot. *Aegyptus*) ir pan. Nemaža dalis Jauniaus siūlymų neprigijo, lygiai kaip neprigijo ir jo rašyba. Jaunius buvo sudaręs savotišką rašybos sistemą, labai sudėtingą ir dėl to praktiniams reikalams netinkamą, nors joje gerai atsispindėjo žodžių istorija ir dialektologija. Jis, pavyzdžiui, vietoje „minkštinaimo“ *i* visur rašė jotą (pvz., *gerju* „geriu“ *keljame* „keliamo“), vietoje *an, en, in, un* rašė *qn, ėn, ėn, yn*, palikdamas pirmuosius tik antrinės kilmės dvibalsiams žymėti (pvz., *dąngus*, bet *man*), *q, ė* rašė net ir tais atvejais, kur, tautosilabiniam *n* išnykus, turime trumpą balsį (pvz., vn. viet. *šakoję*), pačius priebalsius *n, m* rašė dvejopai: su taškeliu viršuje (jei ištariami ne visose tarmėse, pvz., *įndėti* „įdėti“) ir be jo (jei ištariami visose tarmėse, pvz., *ranka*), ilgąjį *o* lietuviškuose žodžiuose taip pat rašė su taškeliu viršuje, be taškėlio žymėdamas trumpą *o* svetimžodžiuose, daugiskaitos vardininko galūnes *-ys, -ūs* (pvz., *akys, sūnūs*) rašė *-įs, -ūs* ir t. t. Be to, Jaunius įsivedė savotiškus rašto ženklus *ū, y, uo, ie, š, ž, č, dž* garsams žymėti, kai kuriuos iš jų tam tikrais atvejais dar papildydamas diakritiniais ženklais. Rašto nepaprastą margumą ir sudėtingumą didino dar savotiški priegaidžių ženklai (kiekvienas žodis buvo kirčiuojamas): dešininis kirčio ženklas rodė trumpinę ir tvirtagalę priegaidę, o ženklas, panašus į stogelį,— tvirtapradę. Tokia sudėtinga rašyba, suprantama, negalėjo prigyti. Ja buvo išspausdinta tik Jauniaus gramatika, Būgos „Aistiški studijai“ ir vienas kalendorius.

Netenka abejoti, kad kitomis gyvenimo sąlygomis Jaunius būtų nepalyginti daugiau davęs lietuvių kalbos mokslui. Ypatingai nežmoniškose sąlygose jis praleido paskutiniuosius gyvenimo metus. Nors buvo viešai, net spaudoje, keliamas reikalas sudaryti Jauniui tinkamas darbo sąlygas, tačiau to meto Lietuvos buržuazija tiems balsams liko kurčia. Čia norisi pacituoti laišką, rašytą K. Būgos, tuomet dar studento ir Jauniaus mokinio, A. Jakštui (A. Dambrauskui) 1908 m. sausio mėn. 8 d. (rašyba nekeičiama):

„Kun. Jaunjus gyvena Peterburge: Петербургская сторона, Ижорская улица, д. №. 8—10, кв. 6. Jo gyvenimas — labai menkas. Turi jisai mažą, be oro kambarėlį, kuriam moka 10 rublių. Piėtų valgytų Jaunjus vaikščioja ing bendrosias valgyklas. Piētums jisai moka 35 kap. Gyvena jisai visų apleistas: niėkas pas jį, neskaitant manęs, nesilanko. Gyvendamas mažame kambaryje, negali jis turėti kningų, nėsą nėra vietos kur pasidėti. Jo kningos dar tebeguli Dvas. Akademijoje. Nesimatymas su žmonėmis jį užjaučiančiais, neturėjimas savo protui maisto dėliai naujų raštų trūkumo, labai sunkiai atsišaukia ant jo ir taip nestiprios sveikatos. Dabar Jaunius skundžiasi „хандрою“. Reiktų Jauniaus senobės prieteliams ir draugams pasirūpinti juo ir ištraukti jį iš Peterburgo baltų. Jauniui, kaip aš dabar matau, reikalingas globėjas, kursai juo rūpintųsi. Jai būtų kam prižiūrėti, tai Jaunius reiktų parsikviesti Kaunan. Kaunę Jaunjaus globėjai

pasamdytų jam kambarį ir tarną. Gaunamosios pensijos 50 rublių pragyventi Kaunę pilnai užtektų. Apie tai Tamstos, Jauniaus prieteliai ir draugai, rimtai pagalvokit, kas daryti su juo. Kaunę tarp savųjų begyvendamas Jaunius atsigautų ir visos „хандры“ išdulkėtų, tuo labjaus, kad ten atsiras-tų žmonių, kurie jį suprastų ir jo mokslu ir patartimis pasinaudotų. Man būtų gaila Jaunius prarasti (jo išvažiavimu iš Peterburgo), bet ką daryti, reikia branginti jo sveikatą, tuo labjaus, kad Lietuvoje vienas tėra J a u n i u s: jis mūsų retenybė“.¹

Tačiau Jauniumi tebuvo pasirūpinta tik po mirties: tie, kurie jį gyvą užmiršo, mirusį specialiame vagonė greituoju traukiniu parsivežė į Kaunę, čia iškilmingai palaidojo ir dar gražų paminklą pastatė. Vis dėlto, matyt, sąžinė graužė, jeigu vienas iš Peterburgo Dvasinės akademijos profesorių, J. Matulevičius, „Viltyje“ (1908 m. Nr. 29) rašė: „Jeigu būtų buvę jam (t. y. Jauniui — Z. Z.) parūpinta nors tokio didumo kambarys, kaip tas gedulingasis vagonas, į kurį jo grabą įdėjome, kažin ar nebūtų jis gyvas išlikęs, ar jis nebūtų dar ir dabar tebetarnavęs mokslui ir Lietuvai?“

Tarybiniai lietuvių kalbininkai įvertina Jauniaus nuopelnus. Dėl mūsų pagarbos žyriam mokslo vyrui reiktų paskubinti negausių jo raštų išleidimą.

ЮБИЛЕЙ ВЫДАЮЩЕГОСЯ ЯЗЫКОВЕДА

3. Зинкявичюс

Статья посвящена пятидесятилетию со смерти литовского языковеда К. Яунюса (К. Явниса). Дается обзор жизни и языковедческой деятельности.

¹ Laiškas yra Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne — E 7.